

A Critique of the Iranian Temperament Genre

A Case Study of the Book

Intimate Sociology: Why Are We Helpless?

Ehsan Khanmohammadi*

Ramin Moradi**

Abstract

There are many works about the moral behavior of Iranians. The genre of Iranian Temperament is a distinctive form of social literature that examines and catalogs the moral and behavioral traits of Iranians. Numerous works have been written under this genre. In this article, we have chosen one of Hassan Naraghi's books to examine and criticize the representation of Iranian moral behavior. We have criticized this book using the critical discourse analysis method based on van Dijk's model. The results of the research showed that in this work, Naraghi used many ideological strategies to represent the moral behaviors of Iranians. Naraghi criticizes Iranian behavior in light of self-critical discourse. Rather than describing the moral behavior of Iranians, he gives direction to it. According to Naraghi's representation, Iranians' undesirable moral behaviors are fourteen times more common than their desirable moral behaviors. Works of this genre ultimately claim that Iranians are inherently immoral and Westerners are inherently moral. Therefore, works of this genre should be criticized because, by unrealistically representing us Iranians, they can have negative identity consequences for society.

Keywords: Moral Behaviors, Representation, Critical Discourse Analysis, Self-Critical Discourse, Self-Orientalism, Iranian Temperament.

* PhD in Sociology, Yasuj University, Yasuj, Iran (Corresponding Author), Ehskh1991.22@gmail.com

** PhD in Sociology, Department of Social Sciences, Yasuj University, Yasuj, Iran, rmoradi@yu.ac.ir

Date received: 06/10/2024, Date of acceptance: 29/12/2024

Extended Abstract

One of the writing genres about the moral behaviors of Iranians is the genre of Temperament, which has a history of more than half a century in the country. This writing genre seeks to catalog the behavioral and moral traits of Iranians. Due to their discursive nature, works of this genre can guide the attitudes and actions of individuals because discourse, while manifesting and expressing the socio-cultural situation, can also shape and change it. Writing about Iranian Temperament began in the book of Mohammad Ali Jamalzadeh and continues to this day. The works of writers such as Mehdi Bazargan, Ali Mohammad Izadi, Ali Rezagholi, Mahmoud Saree-ol-qalm, Hassan Ghazimoradi, Hassan Naraqi, and some others fall into this genre. In addition to the works published in the field of Iranian Temperament, a critical view of it has been formed in the country for about a decade. This article is also a continuation of this critical tradition. The book *'Intimate Sociology: Why Are We Helpless?'* by Hassan Naraqi is one of the important works of this genre, the first edition of which was published in 2001 and has reached its 37th edition to date. In this article, we have examined this book based on representation theory and the critical discourse analysis method using Theon van Dijk's model. In Van Dijk's model, ideological structures of discourse are analyzed based on the ideological square and ideological categories. Based on this method, we have analyzed the *'Intimate Sociology: Why Are We Helpless?'* in two stages; in the first stage, we have described the author's claims in the way that we have examined what his general opinion is about the moral behaviors of Iranians and what picture of Iranian moral behaviors he has given? The second stage is the operationalization of theoretical discussions and the interpretation of categories for the analysis of the text and discourse. The main issue here was how critical discourse analysis transforms its theoretical claims into analytical tools and methods. In particular, the mediation between theories and macro-concepts with concrete and concrete cases and instances that form the core and focus of analysis in critical discourse analysis is emphasized. The findings showed that Naraghi's representation of Iranian moral behavior is negative. In this book, immoral traits are represented fourteen times more than desirable Iranian traits. In this book, Naraghi distinguishes between "us" and "them" using an ideological square; the desirable traits of "us," meaning Iranians, are described in a subdued and low-detail manner, and our undesirable traits are represented in a prominent and high-detail manner. In contrast, the desirable traits of "others" are presented in a very bold and detailed manner, and their negative traits are ignored. In this book, Naraghi uses tools that Van Dijk calls discourse structures to illustrate this square; exaggeration, metaphor, simile, assumption, argument, polarization generalization, implicit meanings,

unspoken words, and structural emphases are some of these structures. Naraghi's approach in this book is "self-critical discourse." This discourse has many similarities with the discourse of Orientalism, both of which criticize the "self" from the perspective of Western discourse. Naraghi's self-critical discourse is accompanied by concepts such as self-deprecation, self-hatred, tyranny, and backwardness. One of the important consequences of this discourse is that it can deprive us of a "sense of self-confidence" and lead us to make mistakes in our analyses. The most important component of Naraghi's analysis can be seen in his psychological reductionism and negation of social structures. Naraghi ignores the macro context. Such an analysis cannot explain why we Iranians have fallen into this situation. It is as if external factors and conditions have not played a significant role in the moral characteristics of Iranians. Based on such an analysis, the main culprit is considered to be individual Iranians. The image that Naraghi creates for Iranians is mainly negative and can make Iranians pessimistic about each other. As a result, such works give direction to those behaviors rather than describing the behaviors of individuals in society. Now, if this understanding is negative, then Iranians understand their society as an immoral society. In line with Van Dyke's theory, Naraghi, with his self-critical ideology, makes it possible for Iranians to interpret their actions towards non-Iranians, especially Westerners. Finally, the genre of Iranian morals should be criticized because these works denigrate the moral behaviors of Iranians and "otherize" them within the framework of the Orientalist discourse. In the genre of morals, an unrealistic image of Iran and Iranians is created that may not have the slightest relation to the reality of Iranian society. This factor can also cause an increase in negative moral behaviors in society.

Bibliography

- Amir, A. (2016), *Genealogy of the works of Iranian Temperament in the last fifty years*, Tehran: Research Institute of Culture, Art and Communication.
- Amir, A. (2016), *Iranian Self-Analysis in the Modern Era; Collection of Articles from the Iranian Self-Analysis Conference in the Modern Era*, Armin Mir (ed.), Tehran: Research Institute of Culture, Art and Communication.
- Hall, S (1997), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, Sage Publication.
- Jorgensen, M. and L. Phillips (2002), *Discourse analysis as theory and method*, SAGE Publications Ltd.
- Mardiha, M. (2019), "Temperament Genre: An Explanatory View", *Quarterly of Social Studies and Research in Iran*, vol. 8, no. 2, 257-278.
- Namdar, M. and J. Nazarimoghaddam (2019), "Validation of the Theory of 'Oriental Despotism' in Understanding Social Developments in Iran", *Critical Studies in Texts & Programs of Human Sciences*, vol. 18, no. 12, 207-230.

- Naraghi, H. (2020), *Intimate Sociology: Why Are We Helpless*, Tehran: Akhtaran Publication.
- Storey, J. (1996), *Cultural Studies and the Study of Popular Culture*, Edinburgh University Press.
- Tofigh, E. et al. (2019), *The Emergence of the Kholqiyat in Iran*, Tehran: Research Institute of Culture, Art and Communication.
- Van Dijk, T. A. (1993), "Principles of Critical Discourse Analysis, The Study of Discourse Analysis", *Special Issue of Discourse & Society*, vol. 4, no. 2, 249-283.
- Van Dijk, T. A. (1995), *Discourse Analysis as Ideology Analysis*, in: *Language and Peace*, C. Schafner and A. Wenden (eds.), Alder shot: Dartmouth Publishing.
- Van Dijk, T. A. (1995), *From Text Grammar to Critical Discourse Analysis*, University of Amsterdam Program of Discourse Studies.
- Van Dijk, T. A. (1997), "Discourse as Interaction Society", in: *Discourse Studies: A multidisciplinary Introduction*, London: Sage Publication.
- Van Dijk, T. A. (1997), "The Study of Discourse", in: *Discourse Studies: Multidisciplinary Introduction*, London: Sage Publication.

ژانر خلیات‌نویسی در بوته نقد و نظر؛

مطالعه موردی کتاب جامعه‌شناسی خودمانی؛ چرا درمانده/ایم؟

احسان خان‌محمدی*

رامین مرادی**

چکیده

ژانر خلیات‌نویسی، به‌عنوان یکی از گونه‌های ویژه نوشتارهای اجتماعی، در پی بررسی و فهرست‌برداری از خصلت‌های اخلاقی و رفتاری ایرانیان است. آثار متعددی در ذیل این ژانر نوشته شده است. ما در این پژوهش برای بررسی و نقد بازنمایی رفتارهای اخلاقی ایرانیان، کتاب جامعه‌شناسی خودمانی؛ چرا درمانده/ایم؟، اثر حسن نراقی، را انتخاب کرده‌ایم و با استفاده از روش تحلیل گفتمان انتقادی، براساس الگوی تئون ون‌دایک، آن را نقد کرده‌ایم. نتایج پژوهش نشان داد نراقی در این اثر بسیاری از استراتژی‌های ایدئولوژیک را برای به‌تصویرکشیدن رفتارهای اخلاقی ایرانیان مورد استفاده قرار داده است. گفتمانی که نراقی در پرتو آن ایرانیان را نقد می‌کند، گفتمان خودانتقادی است. او بیش از آن‌که به بررسی و توصیف رفتارهای ایرانیان بپردازد، در حال ساخت این رفتارهاست. براساس بازنمایی نراقی، رفتارهای اخلاقی ناپسند ایرانیان چهارده برابر بیش‌تر از رفتارهای اخلاقی پسندیده آن‌هاست. آثار ژانر خلیات‌نویسی در نهایت ادعا می‌کنند ایرانیان ذاتاً غیر اخلاقی عمل می‌کنند و در مقابل، غربی‌ها ذاتاً مردمانی اخلاق‌مدار هستند. بنابراین، آثار این ژانر را باید نقد کرد؛ چراکه با بازنمایی غیرواقعی از ما ایرانیان می‌توانند پی آمدهای هویتی منفی برای جامعه داشته باشند.

کلیدواژه‌ها: رفتارهای اخلاقی، بازنمایی، تحلیل گفتمان انتقادی، گفتمان خودانتقادی، خودشرق‌شناسی، خلیات ایرانیان.

* دکترای جامعه‌شناسی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، جمهوری اسلامی ایران (نویسنده مسئول)،

Ehskh1991.22@gmail.com

** دکترای جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران، rmoradi@yu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۱۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۰۹

۱. مقدمه

درباره رفتارهای اخلاقی ایرانیان ادبیات گسترده‌ای وجود دارد که یکی از مهم‌ترین آن‌ها «خلقیات‌نویسی» است. ژانر خلقیات‌نویسی، به‌عنوان یکی از گونه‌های ویژه نوشتارهای اجتماعی ایرانیان، در پی بررسی و فهرست‌برداری از خصلت‌های اخلاقی و رفتاری ایرانیان است (توفیق و دیگران ۱۳۹۸: ۳). ما در این پژوهش به‌دنبال بررسی تصویری هستیم که خلقیات‌نویسان ایرانی از رفتارهای اخلاقی در جامعه ایران ارائه داده‌اند. متون خلقیات‌نویسی، به‌دلیل سرشت گفتمانی‌شان، می‌توانند به نگرش‌ها و کنش‌های افراد جهت دهند؛ چراکه گفتمان در عین این که تجلی‌بخش و بیان‌گر موقعیت اجتماعی-فرهنگی است، می‌تواند شکل‌دهنده و تغییردهنده آن نیز باشد. معمولاً فرض می‌شود بازنمایی‌ها و تصویرسازی‌ها از واقعیت عین واقعیت هستند (مهدی‌زاده ۱۳۸۷: ۲). به‌بیان‌دیگر، افراد در بسیاری از موارد رفتارشان را براساس باورها و انتظاراتی که به‌وسیله این آثار در جامعه پراکنده شده‌اند، تنظیم می‌کنند. بنابراین، باتوجه به نقش این متون در شکل‌دهی به تصاویر و برداشت‌های ذهنی افراد و تفسیر و قضاوت آن‌ها از جهان واقعیت، ضرورت دارد چگونگی بازنمایی رفتارهای اخلاقی ایرانیان در این متون مورد بررسی قرار گیرد.

ژانر خلقیات‌نویسی با کتاب *خلقیات ما ایرانیان*، اثر محمدعلی جمال‌زاده، بیش از نیم‌قرن در کشور سابقه دارد؛ آثار مهدی بازرگان، علی محمد ایزدی، علی رضاقلی، محمود سریع‌القلم، حسن قاضی‌مرادی، حسن نراقی، و برخی دیگر در همین ژانر قرار می‌گیرند. از یک دهه پیش نگاهی انتقادی به این ژانر شکل گرفته است. یکی از مهم‌ترین آثار انتقادی این حوزه، کتاب آرمین امیر با عنوان *ره/افسانه زدند* (۱۳۹۶) است. امیر در این کتاب با نگاهی انتقادی به تبارشناسی متون خلقیات‌نویسان ایرانی در پنجاه سال اخیر پرداخته است. کتاب *خویش‌کاوی ایرانیان در دوران مدرن* (۱۳۹۶) یکی دیگر از این آثار است که دربرگیرنده مجموعه‌مقالاتی از صاحب‌نظران این حوزه است. در یکی از مقالات آن، مقصود فراستخواه، ضمن برشمردن نارسایی‌های ژانر خلقیات ایرانی، بر لزوم طرح‌ریزی برنامه‌های پژوهشی مدون برای این حوزه تأکید می‌کند. جوادی یگانه و زادقناد در مقاله مشترک خود با عنوان «چند فرضیه درباره علل استقبال ایرانیان از کتاب *حاجی بابای اصفهانی* اثر جیمز موریه» به تبیین حوزه نفوذ و اثرگذاری متن، و نحوه مواجهه مخاطبان ایرانی با این اثر می‌پردازند. آزاد ارمکی در مقاله خود، جمال‌زاده را متفکر متعلق به بخشی از جهان مدرن ایرانی و نه همه آن، می‌داند و کتاب *خلقیات ما ایرانیان*

را مثل غرب‌زدگی جلال آل‌احمد، مصداق بدخوانی از ادبیات اجتماعی ایران می‌داند. پورمحمدی در مقاله خود بخشی از مسائل تحقیقات در ایران را حاصل بی‌توجهی به تاریخ و متون ادبی ایران می‌داند. مجتهدی نیز در مقاله خود، با رویکردی انتقادی، به بحث درباره کاستی‌های نظری و روش‌شناختی متون درباره خلق و خوی ایرانیان می‌پردازد.

علاوه بر آثار بالا، مقالات دیگری در نقد این ژانر منتشر شده است. نامدار و نظری مقدم (۱۳۹۷) در مقاله‌ای به نقد گفتمان استبدادزدگی به عنوان یکی از خلییات ایرانی می‌پردازد. توفیق و دیگران (۱۳۹۸) در کتابی، با عنوان *برآمدن ژانر خلییات در ایران*، به بررسی شکل‌گیری ژانر خلییات نویسی در ایران به صورت تاریخی پرداخته‌اند. تلاش عمده این اثر بررسی این موضوع است که متون خلییات نویسی چگونه تولید و در کارزارهای نظری و عملی به کار گرفته شده‌اند. مردیها (۱۳۹۸) نیز در مقاله‌ای با نگاهی تحلیلی به نقد و بررسی این ژانر پرداخته است.

پژوهش ما در امتداد همین پژوهش‌هاست. ما در این پژوهش به بررسی انتقادی کتاب *جامعه‌شناسی خودمانی؛ چرا درمانده‌ایم؟*، اثر حسن نراقی، براساس روش تحلیل گفتمان انتقادی ون‌دایک پرداخته‌ایم. این کتاب در سال ۱۳۸۰ منتشر شده و تاکنون به چاپ سی‌وهفتم رسیده است. آثار ژانر خلییات نویسی ادعای ارائه تصویری معتبر از رفتارهای اخلاقی جامعه ایران دارند. بنابراین، سؤال اصلی پژوهش این است که نحوه بازنمایی رفتارهای اخلاقی ایرانیان در این کتاب چگونه است؟

۲. تحلیل گفتمان؛ نظریه و روش

در این مقاله از نظریه بازنمایی و روش تحلیل گفتمان استفاده شده است. به نظر استوارت هال، یکی از ره‌یافت‌ها برای فهم زبان و نظام بازنمایی تحلیل گفتمان است (هال ۱۳۹۳: ۲۰). گفتمان تعیین می‌کند درباره یک متن خاص چه چیز می‌توان و چه چیز نمی‌توان گفت (استوری ۱۳۸۹). منظور از گفتمان نیز شیوه‌ای خاص برای سخن گفتن درباره جهان و فهم آن (یا فهم یکی از وجوه آن) است (یورگنسن و فیلیپس ۱۳۸۹: ۱۸).

رویکرد ون‌دایک به تحلیل گفتمان انتقادی مبنای تحلیل‌های این پژوهش است. بخش مهمی از رویکرد ون‌دایک دیدگاه او درباره ایدئولوژی است (Van Dijk 1997: 126). به نظر او، ایدئولوژی‌ها در خدمت مسئله هماهنگی اعمال افراد عضو گروه‌های اجتماعی هستند (ibid.).

ایدئولوژی‌ها، که تعریف هویت گروهی هستند و اعضا در آن اشتراک دارند، این امکان را برای اعضا میسر می‌کنند که اعمال خود را نسبت به سایر گروه‌ها هماهنگ سازند؛ از این جهت ایدئولوژی‌ها وجوه مهمی از خود را به‌نمایش می‌گذارند (ibid.: 128). درواقع، براساس رویکرد وندایک، ایدئولوژی‌ها «دستور زبان» گروه‌ها برای عمل اجتماعی‌اند؛ آن‌ها به مردم می‌گویند موضع آن‌ها چیست و آن‌ها درمورد موضوعات اجتماعی چه نظری باید داشته باشند (ibid.: 133). در نظر وندایک، ایدئولوژی‌ها دربردارنده عقاید و ارزش‌های عمومی‌ای هستند که در مدل‌های گویندگان بازنمایی می‌شوند و به‌گونه‌ای غیرمستقیم، از عقاید بیان‌شده و یا نشان‌داده‌شده در گفتمان استنتاج می‌گردند (Van Dijk 1995: 457).

برای فهم این‌که نویسندگان، چگونه قدرتشان را در گفتمان اعمال می‌کنند، باید ساختارها و راه‌بردهای گفتمانی را شناخت (Van Dijk 1993: 196). براساس این رویکرد، ایدئولوژی‌ها مردم و جامعه را در عباراتی قطبی‌شده سازمان‌دهی می‌کنند: «ما» دربرابر «آن‌ها» (وندایک ۱۳۹۴: ۶۳). راه‌برد کلی بیش‌تر گفتمان‌های ایدئولوژیک در جدول ۱ مشخص است.

جدول ۱. راه‌برد کلی گفتمان‌های ایدئولوژیک

مربع ایدئولوژیک	
تأکیدکردن	تأکیدزدایی
نکات مثبت ما را بگویید.	نکات منفی ما را نگویید.
نکات منفی آن‌ها را بگویید.	نکات مثبت آن‌ها را نگویید.

این چهار احتمال یک مربع ایدئولوژیک می‌سازند که برای تحلیل تمام سطوح ساختارهای گفتمان به‌کار می‌رود (همان: ۶۴). بر این اساس، ما باید ساختارهای ایدئولوژیک گفتمان را براساس مربع ایدئولوژیک و مقوله‌های موردنظر وندایک تحلیل کنیم. در این مقاله، کتاب جامعه‌شناسی خودمانی؛ چرا درمانده‌ایم؟ را در دو مرحله تحلیل کرده‌ایم؛ در مرحله نخست، ادعاهای نویسنده را توصیف کرده‌ایم، به این صورت که بررسی کرده‌ایم نظر کلی او درباره رفتارهای اخلاقی ایرانیان چیست و چه تصویری از رفتارهای اخلاقی ایرانیان به‌دست داده است؟ مرحله دوم، عملیاتی‌کردن مباحث نظری و تعبیر مقوله‌ها برای تحلیل متن و گفتمان است. مسئله اصلی در این‌جا این بود که تحلیل انتقادی گفتمان چگونه ادعاهای نظری خود را به ابزارها و روش‌های تحلیلی تبدیل می‌سازد. به‌طور خاص، میانجی‌گری میان نظریه‌ها و مفاهیم کلان با موارد و مصادیق عینی و ملموس، که هسته و کانون تحلیل در تحلیل انتقادی

ژانر خلیقات‌نویسی در بوته نقد و نظر ... (احسان‌خان‌محمدی و رامین مرادی) ۸۷

گفتمان را تشکیل می‌دهند، مورد تأکید است. مقوله‌ها و متغیرهایی که در تحلیل گفتمان انتقادی براساس الگوی تئون ون‌دایک می‌توان از متون مختلف استخراج کرد و عمدتاً صیغه ایدئولوژیک دارند در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲. مقوله‌ها و متغیرهای استخراجی در الگوی ون‌دایک

مقوله‌ها و متغیرها	
پیش‌فرض‌ها	نقل قول، ارجاع، و استناد
استعاره	کنایه
هم‌معنایی	تعمیم
اغراق	قطب‌بندی
تخفیف‌دادن و جابه‌جاکردن	معانی ضمنی و تلویحی
استدلال	تأکید ساختاری
ناگفته‌ها	

۳. یافته‌ها: تحلیل کتاب جامعه‌شناسی خودمانی؛ چرا درمانده‌ایم؟

کتاب جامعه‌شناسی خودمانی؛ چرا درمانده‌ایم؟، با عنوان فرعی نقش ما در آینه، نخستین بار در سال ۱۳۸۰ منتشر شد. این کتاب در ۱۵۶ صفحه و ۱۸ بخش نوشته شده است.

۱.۳ بازنمایی رفتارهای اخلاقی ایرانیان

نراقی هدف خود از نوشتن این کتاب را «آشنایی‌زدایی از امر آشنا» می‌داند و در مقدمه کتاب بیان می‌کند:

باید از گفتنی‌هایی گفت که احتمالاً بسیاری آن را می‌دانند، ولی جرئت ابراز آن را حتی برای خودشان ندارند (نراقی ۱۳۹۳: ۱۱).

حرف‌هایی که هم من می‌دانم و هم به احتمال زیاد شما و قصد نهایی این کتاب نیز تنها مروری است بر همین حرف‌ها، حرف‌هایی درباره خودمان، درباره جامعه ایرانی یا به عبارتی، درد دلی است خودمانی (همان).

تصویری که نراقی از رفتارهای اخلاقی ایرانیان به دست می‌دهد، بر رفتارهای اخلاقی ناپسند متمرکز است که در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳. تصویر رفتارهای اخلاقی ناپسند ایرانیان

تصاویر اخلاقی (شماره صفحه)		تصاویر اخلاقی (شماره صفحه)
متوسط کار مفید ایرانی‌ها در روز به زیر سی دقیقه می‌رسد (۱۸).	۳۷	میان‌برزدن (۹۱)
کارمندان در ادارات در اکثر مواقع پدر ارباب رجوع را درمی‌آورند (۱۸).	۳۸	رفتارهای مان معتدل نیست (۹۲).
علاقه چندانی به روبه‌روشدن با حقایق نداریم (۳۹).	۳۹	توهم توطئه داریم (۹۵).
صورت مسئله را پاک می‌کنیم (۳۹).	۴۰	احتیاط و محافظه‌کاری (۹۵)
حتی خودمان را هم گول می‌زنیم (۳۹، ۱۲۶).	۴۱	درمقابل دشمن، خودمان را زیون و ناچیز جلوه می‌دهیم (۹۵).
حقایق را نادیده می‌گیریم (۴۰).	۴۲	شک و سوءظن داریم (۹۸).
اهل تظاهر هستیم (۴۴ و ۷۹).	۴۳	به‌طور کلی اعتماد نداریم (۹۸).
دولتمان هم در سطح وسیعی تظاهر می‌کند (۴۷).	۴۴	مسئولیت‌ناپذیری (۱۰۱)
رودربایستی دولت با مردم (۵۱)	۴۵	نق‌زدن به دولت (۱۰۵)
خودمان بالای‌شان می‌بریم و خودمان هم زمینشان می‌زنیم (۵۴).	۴۶	لج‌بازی (۱۰۶)
زورگویی (۵۵).	۴۷	[کارمندان] باهم جز در موارد استثنایی همکاری نمی‌کنیم (۱۰۶).
نمی‌دانم و بلد نیستم نمی‌گویم (۶۱).	۴۸	به‌طور کلی قانون‌گریزیم (۱۰۷).
در هر امری خود را مطلع می‌دانیم (۶۱).	۴۹	بی‌توجهی به آلودگی هوا (۱۰۷)
به مشاوره اعتقادی نداریم (۶۱).	۵۰	رانندگی (۱۰۷)
ترسو هستیم و جرئت و جسارت نداریم (۶۲، ۹۸).	۵۱	رشوه و ارتشا به‌عنوان حق و حساب (۱۰۹)
[دولتی‌های‌مان] اصلاً و باطناً به برنامه‌ریزی اعتقادی ندارند (۶۵).	۵۲	تملق‌گفتن (۱۰۹)
[دولتی‌های‌مان] از خودشان رفع مسئولیت می‌کنند (۶۵).	۵۳	به بزنب‌و‌بروها می‌گوییم آدم‌های دست‌وپا‌دار (۱۱۱).
هیجان‌زدگی (۶۸).	۵۴	به‌شدت پرتوقع هستیم (۱۱۳).
در هر امری، راه‌حل فوری‌فوتی می‌خواهیم (۷۰).	۵۵	به‌طور کلی طلب‌کار هستیم (۱۱۳).
[کارمندا] هم‌دیگر را نمی‌توانند تحمل کنند (۷۲).	۵۶	حسادت و حسدورزی (۱۱۹)
بوروکراسی و زم‌کرده و موازی‌کاری (۷۳).	۵۷	شهر کنیف و دود گرفته (۱۲۱)
تصمیم‌گیری با شانس و نصیب و قسمت (۷۶، ۷۷).	۵۸	دروغ‌گویی به دولت به‌صورت یک حق درآمده (۱۲۷).
پنهان‌کاری (۷۹)	۵۹	درستی صفتی است که در ایران وجود ندارد (۱۲۷).
دروغ‌گویی (۷۹، ۱۲۶)	۶۰	فکر و ذکر هر ایرانی فقط متوجه این است کاری را که وظیفه اوست انجام ندهد (۱۲۷).
تزویر و ریاکاری (۷۹، ۸۴)	۶۱	حقه‌بازی و کلاه‌برداری (۱۲۷).
زرنک‌بازی (۸۱)	۶۲	بوقلمون‌صفتی (۱۲۹)

ژانر خلیقات نویسی در بوته نقد و نظر ... (احسان خان محمدی و رامین مرادی) ۸۹

تصاویر اخلاقی (شماره صفحه)		تصاویر اخلاقی (شماره صفحه)	
خاکشیرمزاجی (۱۲۹)	۶۳	خوش‌یاوری (۸۹)	۲۷
نان به‌نرخ روز خوردن (۱۳۰)	۶۴	فقط به شعاردادن اکتفا می‌کنیم (۸۹).	۲۸
خودخواهی (۱۴۴)	۶۵	کمبود یک‌رنگی (۸۱)	۲۹
بدویی‌راه‌گفتن (۱۳۱)	۶۶	رنگ‌پذیری (۸۱)	۳۰
صراحت لهجه‌مان کم است (۱۴۳).	۶۷	فرصت‌طلبی (۸۳)	۳۱
نیات احتمالاً نامشروع‌مان (۱۴۳)	۶۸	تعارفات (۸۳)	۳۲
غیبت و بدگویی (۱۴۳)	۶۹	همگی به کار سیاست مشغول هستیم (۸۴).	۳۳
فخرفروشی (۱۴۷)	۷۰	احساساتی هستیم (۸۷).	۳۴
برای هیچ مرجع و مقامی ارزش واقعی قائل نیستیم (۱۳۰).	۷۱	کلی‌نگری (۱۴۶)	۳۵
		بی‌وجدانی (۱۵۰)	۳۶

در کتاب *جامعه‌شناسی خودمانی*، ۷۱ خصیصه اخلاقی ناپسند و پنج خصیصه اخلاقی پسندیده به ایرانیان نسبت داده شده است. نراقی در توضیح آن می‌گوید: «اگر در این جا انتقادی از جامعه می‌بینید، به مفهوم عاری‌بودن‌مان از صفات ممتاز مثبت نیست، اما چون دیگران به‌اندازه کافی محاسنش را برشمرده‌اند، من قصد کرده‌ام یک‌کمی هم از معایش بگویم» (همان: ۲۳). البته تصویری که نراقی از فضایل اخلاقی ایرانیان در این کتاب به‌دست داده، حدود یک‌چهاردهم رذایل اخلاقی ایرانیان است.

جدول ۴. تصویر رفتارهای اخلاقی پسندیده ایرانیان

تصاویر اخلاقی (شماره صفحه)	
مردم واقعاً باهوش و زیرک (۱۶)	۱
مهمان‌نوازی (۸۳)	۲
احساسات مثبت (۹۳)	۳
باتدبیری (۱۵۱)	۴
ایرانی یک کمی که فرصت بگیرد خودش را به‌روی سکوی افتخار می‌برد (۱۵۱).	۵

با این‌که نراقی هدف خود را صرفاً «نقش آینه‌گی» دانسته، اما روایت او از اخلاقیات ایرانی اشباع از ایدئولوژی است.

نویسنده در چند بخش از کتاب نشان می‌دهد که در این کتاب در پی بررسی چیست و چرا چنین موضعی را اتخاذ کرده است: «[می‌خواهم] این "ما" را کالبدشکافی کنم و بگویم این "ما"ی ایرانی دارای چه خصوصیتی است؟ چه رفتارهایی دارد؟ و کاستی‌هایش چیست؟ ... می‌رویم سراغ خصوصیتی که مجموعه آن همین "ما"ی موردنظر را فراهم آورده است» (همان: ۳۱).

به گفته نراقی «تعداد کتاب‌هایی که در زمینه انتقاد از رفتارهای فردی و اجتماعی‌مان تابه‌حال منتشر شده به‌زحمت به تعداد انگشتان دست می‌رسد» (همان: ۲۳) و دلیل آن را هم کمبود جرئت و جسارت ایرانیان می‌داند: «به‌زحمت می‌توان کسانی را شاید کم‌تر از تعداد انگشتان یک دست یافت که سعی کرده باشند با واقعیات جامعه ایرانی بدون ترس از ملکوک‌شدن و جاهتشان روبه‌رو شوند» (همان: ۱۵). در نظر نراقی هرچند که «پیش از این هم کتاب‌هایی با این مضمون نوشته شده‌اند، اما همگی در نادیده‌گرفتن نقش خود ایرانی‌ها در پیدایی معضلات و مشکلات با یک‌دیگر اشتراک دارند» (همان: ۱۳).

از نظر همه این بزرگواران، همه عقب‌افتادگی‌ها معلول دو علت هستند: اول، روی‌دادی تاریخی که از بد حادثه در گذشته اتفاق افتاده است (غیرقابل برگشت و تا حدود زیادی هم مؤثر که منکر آن نمی‌توان شد) و دوم، دست شوم خارجی (آشکار یا غیرآشکار) (همان: ۱۴). نراقی می‌گوید:

نمی‌توان منکر این عوامل شد و مطمئناً این‌ها در شکل‌گیری شخصیت و رفتار اجتماعی‌مان بی‌تأثیر نبوده و نخواهند بود؛ منتها درباره سهم نخبگانمان، رهبران فکری‌مان، رهبران سیاسی‌مان، شعرا، نویسندگان و بالاتر از این‌ها، سهم خودمان در معماری سرنوشت‌مان، به‌مراتب کم‌تر بحث شده است (همان: ۱۵).

او ادامه می‌دهد: «من منکر تأثیر مستقیم و غیرمستقیم چنین عواملی نیستم. همه این‌ها تأثیر دارند. منتها اثری است مقطعی بر بستر موجود جامعه؛ چرا اگر "ما" این‌گونه "ما"یی نبودیم، این عوامل نیز اثرهای دیگری داشتند» (همان: ۱۶). نراقی این مضمون را با عبارات دیگری نیز مورد تأکید قرار می‌دهد: «دنبال دلیل می‌گردید؟ دلایلش در خودمان است، نه در همسایه‌ها و نه در ابرقدرت‌ها، نه حتی در حکومت و دولت‌های معاصر» (همان)؛ «زهر و پادزهر هر دو در همین جاست» (همان: ۲۱). در تحلیل گفتمان انتقادی، این که یک مفهوم و مضمون با جملات و عبارات مختلفی مورد تأکید قرار گیرد استراتژی «هم‌معنایی» نام دارد.

نراقی در این کتاب ریشه وضعیت موجود را در خود افراد جامعه می‌بیند؛ باز هم همان شکل از ادعاهایی که مستلزم «دور باطل» هستند و به‌نوعی راه به «این همان‌گویی» می‌برند، اما صرفاً در

یک‌جایی از کتاب، علاوه بر نقش «ما»، از عامل بسیار مهم دیگری نیز، به‌طور بسیار خلاصه و در ایجاز کامل یاد می‌کند، ولی به‌سرعت از آن می‌گذرد. این عامل «امنیت» است که بسیاری از نظریه‌پردازان جامعه‌شناسی و تاریخ اجتماعی ایران، از قبیل همایون کاتوزیان و یرواند آبراهامیان نیز، درباره آن اتفاق نظر دارند. به گفته نراقی «[شاید دلیل آن، این باشد که] ایرانی جماعت معمولاً از امنیت بی‌بهره بوده؛ امنیت اجتماعی، امنیت شغلی و خانوادگی، و بالاتر از همه امنیت معیشتی» (همان: ۶۲، ۶۳).

نراقی می‌داند بحث بیش‌تر درباره این عامل، ناقض دیگر دیدگاه‌های مطرح‌شده در کتاب است. از آن‌جاکه نقطه تأکید نراقی بر رفتارهای خود «ایرانیان» است، نمی‌تواند بیش از این بر عوامل خارج از اراده ایرانیان تأکید کند.

درباره راه برون‌رفت از این وضعیت نیز به‌صورت پراکنده در بخش‌هایی از کتاب، اشارات کوتاهی کرده است: ۱. باید تاریخ را جدی بگیریم (همان: ۳۸)، ۲. به پنهان‌کاری پایان دهیم (همان: ۴۳)، ۳. شجاعت اخلاقی و عزم واقعاً ملی داشته باشیم (همان: ۵۱)، ۴. بررسی و مطالعه علمی روان‌شناختی و جامعه‌شناختی داشته باشیم (همان: ۱۱۲). در کل باز هم بیان می‌کند که راه برون‌رفت درواقع در وجود خود «ما» ایرانیان است: «نه مشروطه دردمان را دوا خواهد کرد نه دیکتاتور، نه رهبر ملی، نه رهبر مذهبی، نه جمهوری، نه انگلیس، نه روسیه، نه آلمان و آمریکا، و نه حتی تعویض رژیم‌ها. درد ما از خودمان است و لاجرم درمانش هم در خود ما (همان: ۱۴۹، ۱۵۰).

۲.۳ تأکیدات ساختاری

یکی از استراتژی‌های مورداستفاده در کتاب *جامعه‌شناسی خودمانی* «تأکیدات ساختاری» است؛ منظور از آن این است که نویسنده ادعاهای اصلی خود را در نقاط آشکار متن بیان می‌کند. نراقی از طریق عناوین بخش‌های مختلف کتاب و نیز پاراگراف اول و آخر هر بخش، به‌صورت ساختاری بر عقاید موردنظر خود تأکید می‌کند. این نوع استفاده، به نویسنده این امکان را می‌دهد که ایده اصلی خود را در آشکارترین نقاط متن بیان کند تا مخاطب بتواند به‌سهولت آن را دریافت کند، اما همان‌طور که ون‌دایک اذعان دارد، نویسنده در بخش‌های «معناشناختی»، استفاده بیش‌تری از مقولات ایدئولوژیک می‌کند.

۳.۳ نقل قول، ارجاع، و استناد

از طریق ارجاعاتی که نویسنده در کتابش به نویسنده‌های دیگر می‌دهد، می‌توان به ریشه‌های فکری او دست یافت. ارجاعات این کتاب را می‌توان در چهار دسته قرار داد: ۱. خلیقات‌نویسان

داخلی (از قبیل محمدعلی جمال‌زاده، مهدی بازرگان، علی رضاقلی، علی محمد ایزدی، و صادق زیباکلام)، ۲. سفرنامه‌نویسان (الکسی سولینکوف، کنت دو گوینو)، ۳. بریده‌روزنامه‌ها، ۴. تجربه‌های زیسته خود نراقی (دیده‌ها و شنیده‌های او). البته نراقی، در برخی از فصول کتاب، از مباحث مورد اشاره در کتاب *نجات*، نوشته علی محمد ایزدی، نیز استفاده می‌کند، بدون این‌که ارجاعی به آن بدهد. به عنوان مثال، اشاره او به گفته‌های سفرنامه‌نویسان درباره رفتارهای ایرانیان را از کتاب ایزدی گرفته است، بدون این‌که اشاره‌ای به منبع خود کند. همین مطالب را ایزدی از جمال‌زاده گرفته است.

۴.۳ قطب‌بندی

یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌ها در تحلیل گفتمان انتقادی تحلیل چگونگی استفاده نویسندگان از استراتژی «قطب‌بندی» برای ایجاد تمایز بین «خود» و «دیگری» است. روش نراقی به این صورت است که رفتارهای اخلاقی را در دو قطب «ما» (ایرانیان) و «دیگری» (غرب و دیگر نقاط جهان) قرار داده است و آن‌ها را با یکدیگر مقایسه می‌کند. در این میان، «ما» به صورت منفی و «دیگری» به صورت مثبت بازنمایی می‌شوند. براساس منطق قطب‌بندی، نراقی وقتی درباره «یارانه‌ها» صحبت می‌کند، می‌گوید یارانه در آلمان سود و کاربردهای فراوانی داشته، اما: «همین سوبسید کارساز وقتی به کشور ما رسید، تبدیل شد به اخذ مبالغی از تمامی مردم اعم از نیازمند و غیرنیازمند» (نراقی ۱۳۹۳: ۴۸).

همین استراتژی را درباره پدیده‌های دیگری نظیر «وضع مالیات» و «نرخ حوادث جاده‌ای» نیز پی می‌گیرد:

در کشورهای پیشرفته صنعتی، برای کنترل مصرف سوخت، مالیات وضع می‌شود، ولی ما با پرداخت یارانه تشویق به مصرف هم می‌کنیم ... این همان مظهر رودربایستی با مردم یعنی تظاهر است (همان: ۴۹).

نرخ کشته‌شدگان حوادث جاده‌ای، در سال ۷۶ به‌ازای هر ده هزار اتومبیل، برای ایران سی کشته، برای ژاپن ۱/۴، استرالیا ۱/۸، آلمان ۱/۵، مالزی ۵/۵، و فیلیپین ۵/۳ می‌باشد (همان: ۶۰). نراقی به این موارد اکتفا نمی‌کند و در اکثر بخش‌های کتاب، رفتارهای اخلاقی ایرانیان را با غربی‌ها و دیگر نقاط جهان مقایسه می‌کند و از آن مقایسه نتیجه می‌گیرد که رفتارهای اخلاقی ایرانیان به مراتب ناپسندتر از دیگر نقاط دنیاست. در ادامه به چند نمونه از آن‌ها اشاره می‌کنیم:

نباید تصور کنیم دنیای غرب از هر دروغی مبرا است. نه خیر. صحبت من این نیست. صحبت من در غلظت و درجه و گستردگی آن است (همان: ۱۳۲).

کم‌وبیش ریا و تزویر در اکثر نقاط جهان، به‌ویژه در میان سیاست‌مداران، پدیده شگفت و تازه‌ای نیست، ولی مردم معمولی زیاد به آن آلودگی ندارند ...، ولی عیب کار ما این‌جاست که در این کشور، همگی به کار سیاست مشغول هستند و وقتی مردم این‌کاره بودند، از مسئول اداره‌ای که بالاخره برخاسته از همین جماعت است، چه انتقادی دارید؟ (همان: ۸۴).

[ما] مردمی هستیم که در اکثر موارد احساساتمان در انتخاب و اتخاذ مسیرمان نقش تعیین‌کننده‌ای را ایفا می‌کند (همان: ۸۷). باید بپذیریم که اگر نلسون ماندلا بی در آفریقای جنوبی گل می‌کند، دلیلش زمینه و بستر موجود همان جامعه به‌ظاهر عقب‌مانده است که اجازه پرورش امثال ماندلا ... را می‌دهد والا در جامعه قهرمان‌پرور این زندانبان است که ارج و قرب دارد، نه زندانی (همان: ۵۷).

در این کتاب، گاهی استراتژی قطب‌بندی با استراتژی «مصادره به مطلوب» همراه می‌شود؛ یعنی از چند مقدمه ظاهراً درست نتیجه‌ای دل‌خواه گرفته می‌شود: «همه‌جای دنیا و در همه دایرةالمعارف‌های رفتاری و اجتماعی ملت‌ها پدیده‌ای است به‌نام تعهد ... امضا نیز نشانه‌ای از همین تعهد است».

نراقی سپس بحث ایرانیان را پیش می‌کشد و می‌گوید:

حالا ببینید ... همین امضا در کشور ما چه شکلی است؟ ... یک خط کج و کوله بدون ذکر نام و فامیل، و خدا می‌داند که اگر چند سال بگذرد، چه کسی قادر به شناسایی صاحب امضا خواهد بود؟ و این دقیقاً نشئت می‌گیرد از این‌که ایرانی حتی الامکان دوست ندارد نشانی از خودش بگذارد؛ مسئولیت دارد، در دسر دارد، بعدها عواقب دارد (همان: ۱۰۲).

او مشخص نمی‌کند چگونه از «کج و کوله‌بودن» امضاها ایرانیان نتیجه می‌گیرد که ایرانی دوست ندارد نشانی از خودش برجای بگذارد و فراتر از این، ایرانی مسئولیت‌گریز است. سازوکار ارتباط بین این دو مشخص نیست. اصلاً آیا می‌توان ادعا کرد که امضای اغلب ایرانیان «کج و کوله» است؟ در این‌جا می‌توان پرسید نراقی چگونه به این نتیجه رسیده که امضاها ایرانیان «کج و کوله» بوده است، ولی در سایر نقاط جهان این‌گونه نیست؟ تازه اگر بتواند این گزاره را تأیید کند، پس از آن باید سازوکار ارتباط بین این دو پدیده را تبیین کند؛ امری که به‌نظر می‌رسد نه از لحاظ نظری و نه به‌صورت تجربی قابلیت تأیید شدن دارد؛ یعنی اصولاً ابطال‌ناپذیر

است. نراقی حتی اگر بتواند بین این دو ارتباطی بیابد، نمی‌تواند رابطه علت و معلولی‌ای را، که ادعای آن دارد، تأیید کند.

در ادامه استفاده از استراتژی قطب‌بندی، از استراتژی تعمیم‌دهی نیز استفاده می‌کند؛ امری که ادعاهای نراقی را بیش از پیش غیرقابل‌پذیرش می‌کند:

بروید ببینید این ملت ایتالیا موسولینی را با بدترین وضع، سروته، اعدام کردند، ولی به‌هرحال موسولینی جزئی از تاریخ ایتالیا بود و تاریخ را که نمی‌شود محو کرد. در بسیاری از خیابان‌ها و میدان‌ها هنوز مجسمه موسولینی موجود است. ببینید اول انقلاب ما حتی به مجسمه ناصرالدین‌شاه هم رحم نکردیم (همان: ۹۲).

نراقی در گزاره بالا هم‌زمان از دو استراتژی ایدئولوژیک استفاده کرده است؛ یکی قطب‌بندی و دیگری تعمیم؛ او با ارجاع به تخریب مجسمه ناصرالدین‌شاه توسط عده‌ای، یک ویژگی اخلاقی را به کل مردم ایران نسبت می‌دهد. در این جا با اشاره به ملت ایتالیا، نخست دست به قطب‌بندی می‌زند و پس‌از آن با استفاده از تعمیم‌دهی، از یک مثال جزئی، نتیجه‌ای کلی می‌گیرد.

۵.۳ تعمیم و هم‌معنایی

«تعمیم» یکی دیگر از استراتژی‌های مورد استفاده نراقی است. منظور آن است که یک رفتار، گفتار و یا شواهد اندکی را به کل گروه و یا کل رفتارها و عقاید آن‌ها تعمیم می‌دهد. نراقی در جایی از کتاب می‌گوید:

سرخیابانی با حالت یک‌کم سرگردان بایستید و از ده نفر ره‌گذر نشانی کوچه‌ای را که اصلاً در آن محل وجود ندارد ...، سؤال کنید ... از این ده نفر به‌ندرت دو یا سه نفر با استحکام می‌گویند نمی‌دانم. بقیه هرطور هست سعی خواهند کرد یک‌جوری کمک کنند (نراقی ۱۳۹۳: ۶۰).

و از این طریق تعمیم می‌دهد که همه ایرانیان به‌دنبال خودم‌حوری و برتری‌جویی هستند. او در جای دیگری می‌نویسد:

[یکی] از دوستان تعریف می‌کرد از بسیاری از آدم‌های تحصیل‌کرده دوروبرم پرسیدم که جزایر لانگره‌اس کجاست؟ گفت باورکردنی نبود آن‌هایی که می‌دانستند که می‌گفتند، ولی باقی، به‌جز یکی دو نفر که گفتند نمی‌دانیم، همه سعی کردند از اقیانوس اطلس گرفته تا مدیترانه و دریای مانس این جزایر را یک جایی بگنجانند (همان: ۶۱).

نراقی نتیجه می‌گیرد همه ایرانیان در هر امری اعم از کشاورزی، صنعت، سیاست، و ... خود را مطلع و عالم و آگاه می‌دانند. او همین ویژگی را با مثال دیگری بیان می‌کند: «دو ماشین در خیابان تصادف می‌کنند، ببینید چه قدر آدم با چه قدر اظهارنظر دورش جمع می‌شوند!! همه مطلع‌اند و همه کارشناس» (همان). در این جا نراقی، علاوه بر استفاده از تعمیم‌دهی، از استراتژی هم‌معنایی نیز بهره می‌برد. علاوه بر این‌ها، نراقی از پاره‌ای عبارات مشخص در سراسر کتاب برای تعمیم‌دهی استفاده می‌کند. به عنوان نمونه می‌نویسد: «بارها خودتان شاهد بوده‌اید» (همان: ۶۵) یا «یک نگاهی به دوروبر خودتان بیندازید» (همان: ۸۲) و براساس مشاهدات خود و دیگری، که ممکن است تعداد آن‌ها بسیار اندک باشد، یک رفتار یا خصیصه اخلاقی را به همه ایرانیان تعمیم می‌دهد.

او در جایی می‌نویسد: «امکان ندارد در این کشور یک نفر پیدا شود که جرئتش، جسارتش، تهورش، نبوغ، و درایتش وقتی از متوسط جامعه بالاتر باشد، مورد حسادت و سوءظن قرار نگیرد» (همان: ۹۹). سپس، حسین فاطمی، محمد مصدق، و آیت‌الله کاشانی را مثال می‌زند و از این سه مصداق نتیجه می‌گیرد که در این کشور، همه مردم به افراد بالاتر از سطح متوسط جامعه حسادت می‌کنند. اول این که مشخص نیست که دلیل ناکامی این سه نفر حسادت مردم باشد. دوم این که حتی اگر این فرضیه را نیز قبول کنیم، نمی‌توان براساس این سه مصداق گفت که همیشه مردم ایران به افرادی که در سطح متوسط به بالای جامعه قرار دارند، حسادت می‌ورزند.

۶.۳ استدلال

از دیگر مقولات ایدئولوژیک شیوه «استدلال» نویسندگان است. یکی از شیوه‌های او در استدلال ارجاع دادن مخاطب به تجربه خود مخاطب و نویسنده است:

الآن دیگر همگی کم‌وبیش می‌دانیم که ... (نراقی ۱۳۹۳: ۴۷)؛ [درمورد آن] مطمئناً با من هم عقیده هستید (همان: ۴۸)؛ کم‌وبیش همه به این نقیصه بزرگ وقوف داریم (همان: ۶۵)؛ گمان نکنم بی‌برنامگی ایرانی دیگر مقوله‌ای باشد که مجبور باشم برای اثبات وجود آن پافشاری کنم (همان)؛ بارها خودتان شاهد بوده‌اید که ... (همان)؛ برای یک بار در عمرم ندیدم که ... (همان: ۱۰۵)؛ یک نگاهی به دوروبر خودمان بیندازید (همان: ۸۲)؛ مطمئن باشید که ... (همان: ۵۵)؛ خودتان قضاوت کنید بینی و بین‌الله ... (همان: ۱۴۳).

یکی دیگر از شیوه‌های استدلالی نراقی این است که از مقدماتی که به نظر می‌رسد درست باشند، نتیجه غلط می‌گیرد یا حداقل نتیجه‌ای می‌گیرد که معلوم نیست نتیجه منطقی آن مقدمات باشد:

مقدمه: «در کشورهای پیشرفته صنعتی برای کنترل مصرف سوخت، مالیات وضع می‌شود، ولی ما با پرداخت یارانه تشویق به مصرف هم می‌کنیم.» **نتیجه:** «این مظهر رودربایستی دولت با مردم یعنی تظاهر است» (همان: ۴۹).

مقدمه: «یک آمار سرانگشتی بگیرید و ببینید چه درصدی از همین خانواده‌های دست‌چین، «شجره‌نامه» دارند، این را کم نگیرید، فاجعه است.» **نتیجه:** «ما ایرانیان با تاریخ بیگانه‌ایم» (همان: ۳۳).

مقدمه: «۲۷۰۰ قتل و جنایت، سه هزار خودکشی و دو و نیم میلیون نفر نیازمند روان‌درمانی در ایران [وجود دارد]». **نتیجه:** «۲/۵ میلیون نفر سالانه در ایران به پزشک اعصاب مراجعه می‌کنند» (همان: ۴۰، ۴۱).

مقدمه: «وقتی قهرمان‌پروری نهایت هدف‌ت شد»، **نتیجه:** «به‌صورت طبیعی در طیفی قرار می‌گیری که اگر از بالادستی زور می‌شنوی، یک‌جور باید آن را سر پایین‌دستی خالی کنی» (همان: ۵۴).

مقدمه: «[نگاه] احساساتی که بدون مطالعه، بدون تعمق و بدون فکر، اصل دادگستری را در اول کار نفی می‌کند.» **نتیجه:** «تعداد زندانی‌ها و پرونده‌های قضایی، بعد از انقلاب اسلامی افزایش یافته است» (همان: ۸۴).

روش دیگری که نراقی برای استدلال‌های خود در پیش می‌گیرد، تکیه بر گفته دیگران است؛ همان‌که در علم روش‌شناسی به آن «استدلال مقام مرجع می‌گویند» و در اغلب موارد اعتبار چندانی ندارد و نمی‌شود به آن تکیه کرد:

برتولت برشت، از قول گالیله، چه زیبا می‌گوید بی‌چاره ملتی که به قهرمان نیاز داشته باشد (همان: ۵۴)؛ [بزرگی منظور نراقی شخص بزرگی است]، همه این رفتارها را ناشی از شرایط جوی و اقلیمی کشور می‌دانست (همان: ۵۵)؛ در نظر الکسی سولینکوف، درستی صفتی است که در ایران وجود ندارد (همان: ۱۲۷)؛ در نظر کنت دو گوینو، فکر و ذکر هر ایرانی فقط متوجه این است کاری را که وظیفه اوست انجام ندهد (همان: ۱۲۷).

نراقی در بسیاری از بخش‌ها ادعاهایی مطرح می‌کند که راه رسیدن به آن‌ها روشن نیست. او حتی مفاهیم را نیز تعریف نمی‌کند و صرفاً، براساس نوعی کلی‌گویی بدون ارجاع و استناد به پژوهش‌های دیگر، ادعاهای خود را مطرح می‌کند. در این میان، نراقی گاهی دست به تقلیل‌گرایی نیز می‌زند. او در جایی می‌گوید: «نهراسیم از این‌که اقرار کنیم و بگوییم کشور ما در

بسیاری از ابعاد جزو کشورهای عقب افتاده دنیا است و فقط در معدودی از ابعاد در سطح متوسط است» (همان: ۱۵). معلوم نیست چه‌طور به این نتیجه رسیده است. مهم‌تراز همه، منظور خود از دو اصطلاح کلیدی «بسیاری از ابعاد» و «سطح متوسط» را مشخص نمی‌کند. همین شیوه را در جاهای دیگری نیز تکرار می‌کند:

در هر حال و همین امروز در عداد یکی از نادرست‌ترین و دروغ‌گوترین ملل جهان به‌شمار می‌آیم (همان: ۱۹۶)؛ از دردناک‌ترین عواقب ریاکاری عدم دست‌رسی به اعداد، ارقام و شاخص‌هاست (همان: ۸۰)؛ فرهنگ شفاهی [ما] مستقیماً از مسئولیت‌پذیرفتن ما نشئت گرفته (همان: ۱۰۲).

تقلیل‌گرایی را می‌توان در برخی از استدلال‌های این کتاب مشاهده کرد: «پای‌بست این امپراتوری عظیم (امپراتوری ساسانیان) از مدت‌ها قبل آن‌چنان با موریانه دروغ پوک و بی‌مغز شده بود که اگر حمله اعراب هم روی نمی‌داد، بدون شک حادثه دیگری آن را در هم خرد می‌کرد» (همان: ۱۲۶). گویی تنها دروغ‌گویی عامل اساسی سقوط سلسله ساسانیان بوده است. او وقتی که در مورد عزل شهردار تهران در دوران اصلاحات می‌گوید، می‌نویسد: «خیلی ساده و رک مورد حسادت قرار گرفت» (همان: ۱۲۱). گویی حسادت تنها عامل این اتفاق بوده است. او عوامل بسیار مهمی نظیر جنگ قدرت را ناگفته باقی می‌گذارد. در جایی دیگر می‌نویسد: «اگر وجدان بیدار و جمعی مردم ما اندکی، فقط اندکی به حرکت درآید، بسیاری از مسائل و مشکلات ما نیز به دنبال آن از صفحه زندگی‌مان محو خواهند شد» (همان: ۱۵۰). نراقی، مبتنی بر همین منطق، هم‌چنین در مورد راه برون‌رفت از مشکلات حال حاضر کشور ادعا می‌کند: «اتفاقاً برخلاف تصور خیلی‌ها من شخصاً گمان می‌کنم که مشکلات کشور اکثراً چنان راه‌حل‌های ساده‌ای دارند که در باور مدیریت فعلی کشور نمی‌گنجد» (همان: ۱۵۳).

۷.۳ ناگفته‌ها

در متون ایدئولوژیک، بسیاری از مطالب مهم «ناگفته» باقی می‌مانند تا انسجام متن حفظ شود و تناقض‌های متن به چشم نیاید. نراقی وقتی درباره حوادث جاده‌ای در ایران صحبت می‌کند، در پی این است نشان دهد حوادث جاده‌ای در ایران بسیار بیش‌تر از دیگر کشورها به فوت منجر می‌شوند: «نرخ کشته‌شدگان حوادث جاده‌ای نسبت به هر ده‌هزار خودرو در سال ۷۶ برای ایران سی کشته، برای ژاپن ۱/۴، استرالیا ۱/۸، آلمان ۱/۵، مالزی ۵/۵، و فیلیپین ۵/۳ می‌باشد» (همان: ۶۰).

نراقی به این ترتیب مردم را مقصر می‌داند، اما خیلی از موارد و عوامل مهم را ناگفته باقی می‌گذارد؛ نمی‌گوید کیفیت خودروها و وضعیت جاده‌ها در ایران در مقایسه با این کشورها به چه صورت است. او اساساً ساختار را نادیده می‌گیرد و تمامی بار گناه و تقصیر را به گردن افراد و در این جا راننده‌ها می‌اندازد.

او وقتی به خصلت اخلاقی «رنگ‌پذیری دقیقه‌به‌دقیقه» ایرانیان انتقاد می‌کند، بعضی از موارد مهم را ناگفته می‌گذارد. او مثال می‌زند شخصی، برای خوش‌خدمتی به حکومت پهلوی، اسم مغازه خود را قصابی آریامهر گذاشته است. او می‌گوید: «شاید [مردم] با این پسوندها یک پوشش امنیتی برای خود تأمین می‌کنند. چون واقعاً این‌ها دیگر خوش‌خدمتی همین مردم است؛ به دولت و حکومت مربوط نیست» (همان: ۸۱). نراقی این را در تأیید ریاکاری ایرانیان می‌نویسد، اما نمی‌گوید شاید واقعاً مشکل از طرف حکومت باشد که جامعه‌ای ریاکار می‌پروراند. یعنی علت ریاکاری (اگر این نمونه را واقعاً مصداق ریاکاری بدانیم) ممکن است حکومت باشد، نه مردم، اما نراقی با این پیش‌فرض که دولت و ملت اساساً یکی هستند، خود را بی‌نیاز از بحث بیش‌تر در این باره می‌بیند. به‌گفته او «وزیر ارشادمان می‌گوید ایران از نظر برخورداری از امکانات میراث فرهنگی و جهان‌گردی جزو پنج کشور اول دنیاست، اما سهممان از جهان‌گردی یک‌هزارم آن است» (همان: ۸۹). نراقی در این جا می‌خواهد نشان دهد که بازهم تقصیر خود ماست. این درحالی است که ده‌ها عامل ممکن است در این میان تأثیرگذار باشند که یکی از مهم‌ترین آن‌ها نقش قدرت‌های جهانی است، اما او این عوامل تأثیرگذار را ناگفته باقی می‌گذارد.

نراقی تأثیر حکومت در مردم را در اکثر استدلال‌های کتاب ناگفته باقی می‌گذارد و بیش‌تر بر قطب مخالف آن، یعنی تأثیر مردم بر حکومت، تأکید می‌کند. به‌عنوان نمونه در جایی می‌گوید: من خودم را و مردم دوروبرم را مقصر می‌دانم. حکومت در بدترین وضعیتش باز برخاسته از همین مردم است و حداقل نگاه‌داشته توسط همین مردم. می‌دانم این حرف برای بسیاری سنگین است، ولی اگر ده‌ها بار افراد متفکر، و مدیران جامعه را برگزینید و حکومت را به‌دستشان بدهید تا بستر مناسبی برای رشد در عمیق‌ترین لایه‌های اجتماعی فراهم نشود، امکان بهبود وضع را لااقل من به‌سهم خودم نمی‌بینم (همان).

۸.۳ معانی ضمنی و تلویحی

ایده‌ها همیشه صریح و آشکار بیان نمی‌شوند، بلکه می‌توانند ضمنی و نهفته در متن باشند. ازسویی، با مطالعه قضایا و گزاره‌های اصلی متن و نحوه انسجام آن‌ها و ازسوی دیگر، با مطالعه

موضوع و موضوعات اصلی در متن، مجموعه باورهایی کشف و فهم می شود که با آن که در متن به آن ها تصریح نشده است، نقاط اتکای متن محسوب می شوند.

به گفته نراقی «ما باید تکلیفمان را با خودمان روشن کنیم که با چه امکاناتی به دنبال چه هدفی هستیم» (همان: ۱۱۶). در این جا به طور ضمنی می گوید ما سردرگم هستیم. «وقتی اختیارمان دست خودمان می افتد، آن چنان بیگانه ستیز می شویم که با تمام دنیا قهر می کنیم، خودمان را از همه بی نیاز می دانیم؛ یعنی می خواهیم سال ها وابستگی را یک شبه تلافی کنیم» (همان: ۹۰)؛ در این جا نیز به طور ضمنی می گوید که بهتر است اختیارمان دست خودمان نباشد. درواقع، ادعای او به معنای تأیید وجود «دیگری بزرگ» به عنوان قیم برای ایرانیان است: «چه زیبا می گوید برتولت برشت: آن کس که حقیقت را نمی داند، ابله است، ولی آن کس که آن را می داند و آن را پنهان می کند، جنایت کار است» (همان: ۱۴۲). به طور ضمنی می گوید روشن فکران ایرانی جنایت کار هستند؛ چراکه پیش از این روشن فکران ایرانی را به خاطر مصلحت اندیشی و کتمان حقیقت (همان: ۱۴۱) مورد انتقاد قرار داده بود.

در جایی دیگر نیز به طور ضمنی دولت و حکومت را تبرئه می کند:

نه مشروطه دردمان را دوا خواهد کرد، نه دیکتاتور، نه رهبر ملی، نه رهبر مذهبی، نه جمهوری، نه انگلیس، نه روسیه، نه آلمان و آمریکا، و نه حتی تعویض رژیم ها. درد ما از خودمان است و لاجرم درمانش هم در خود ما (همان: ۱۴۹، ۱۵۰)؛ اگر صد بار حکومت را از بیخ و بن عوض کنی تا ریشه مشکل را در خودمان خشک نکنیم ... درد بعد از مدتی به نحو و شکل دیگری باز هم گریبان را خواهد گرفت (همان: ۱۵۰).

«فکر می کنم اگر بخواهم برای هر روحیه و رفتارمان یک سرفصل جداگانه باز کنم، می شود همان داستان مثنوی هفتادمن» (همان: ۱۴۳)؛ از این گفته به طور ضمنی برمی آید که اخلاقیات ناپسند ایرانیان آن قدر زیاد است که شمارش آن ها در حکم مثنوی هفتادمن است.

«بی مورد نمی بینم در انتها برای ادای دین و احترام به فرهیختگانی که در زمره نخستین دردشناسان این کشور بودند، مستزادی از مرحوم ملک الشعرا بهار را، که در حدود نود سال پیش سروده شده است، برایتان بیاورم» (همان: ۱۵۴)؛ از این گفته برمی آید که حداقل از نود سال پیش، برخی از روشن فکران و نویسندگان به انتقاد از خود پرداخته اند، این درحالی است که نراقی پیش از این گفته بود تعداد این افراد به انگشتان دست هم نمی رسد.

از این گونه تناقضات در جای جای کتاب می توان نمونه هایی را مشاهده کرد. نراقی درحالی که به طور مداوم تأکید دارد علت العلل مشکلات ما در خود ماست، در بخش های آخر

کتاب، این ادعای خود را این‌گونه نقض می‌کند: «واقعاً مشکل کشور لااقل در زمینه‌های صنعتی، بازرگانی، کشاورزی، و اجتماعی، جز سوء مدیریت هیچ مشکل دیگری نیست» (همان: ۱۵۳). درنهایت، مشخص نیست باید علت را در خودمان جست‌وجو کنیم یا این‌که مشکل ناشی از سوء مدیریت است.

۹.۳ فنون بلاغی (استعاره، کنایه، و اغراق)

نویسندگان مختلف از «فنون بلاغی» نیز برای بیان ایدئولوژی خود استفاده می‌کنند؛ مهم‌ترین تمهیدات بلاغی که در کتاب *جامعه‌شناسی خودمانی* استفاده شده است «استعاره»، «کنایه»، و «اغراق» هستند.

مهم‌ترین استعاره مورد استفاده نراقی استعاره پزشکی است. او وضعیت کشور را هم‌چون یک بیمار در نظر می‌گیرد که نیازمند درمان است؛ درمان‌گران نیز نویسنده‌ها، روشن‌فکران، و جامعه‌شناسان هستند:

من تمامی سعی خود را در این نوشته‌ها صرفِ نشان‌دادن علائم این امراض خواهم نمود، اما ادعای معالجه آن را هم ندارم (نراقی ۱۳۹۳: ۲۲). هیچ بیماری در هیچ جای دنیا بدون شناخت و باور بیماری مداوا نگردیده است (همان). زهر و پادزهر هردو در همین جاست (همان: ۲۱). یک جامعه‌شناس متعهد باید نقش همان طبیب را ایفا کند و درمورد بیمار و حتی در پیش‌گیری از بیماری‌های اجتماعی نقش کلیدی داشته باشد (همان: ۳۰).

کنایه یکی از راه‌های انتقال معناست. در نشانه‌ای که کارکرد کنایه‌ای دارد، مانند استعاره، دال به یک چیز اشاره می‌کند، اما از طریق دالی دیگر. آن دال به‌واقع به چیزی کاملاً متفاوت و متضاد دلالت دارد:

ایرانی از نظر کیفیت که الحمدالله مشکلی ندارد، اگر از نظر کمیت هم بالا برود دیگر کار تمام است، می‌توانیم دنیا را بگیریم (همان: ۶۶). باور بفرمایید بزرگواری از خودمان است (همان: ۶۸). به‌اعتبار آزادی بیش از اندازه‌ای که وجود داشته (همان: ۲۳). واقعاً دست همه دست‌اندرکاران درد نکند (همان: ۸۹). واقعاً فکر می‌کنم این ترس کشورهای صنعتی از ما کاملاً به‌مورد و به‌جاست (همان: ۹۰). ما معمولاً در همه علوم متخصص هستیم (همان: ۱۳۷). در امور اقتصادی واقعاً حرف نداریم (همان: ۱۳۸).

در گزاره‌های بالا، منظور نویسنده دقیقاً عکس آن‌هاست؛ وقتی می‌گوید «ما در همه علوم متخصص هستیم»، می‌خواهد بر ناآگاهی ما تأکید کند. یا منظور او از این‌که «ایرانی از نظر کیفیت مشکلی ندارد»، این است که اتفاقاً ایرانی مملو از ایراد و اشکال است.

در این جا، اغراق به معنای بزرگ‌نماییِ ضعف‌ها، مشکلات، و اشتباهات خودمان و نیز اغراق و بزرگ‌نماییِ موفقیت‌ها، پیشرفت‌ها، و اعمال مثبت دیگران است. او یک پدیده را با شدتی بسیار بیش‌تر از حد معمول توضیح می‌دهد. مثلاً به جای این که بنویسد «برخی» و یا «گاهی»، از «تمام»، «همه»، و «همیشه» استفاده می‌کند. نمونه‌هایی از اغراق و بزرگ‌نمایی در کتاب *جامعه‌شناسی خودمانی* را در زیر می‌توان مشاهده کرد:

تمام تاریخ دادگستری این کشور را از بدو پیدایش زیر و رو کنید، یک نفر را نخواهید یافت که به جرم کار نکردن و پیش‌نبردن مسئولیتی که عهده‌دار بوده محاکمه شود (همان: ۲۰). اگر به سراسر این تاریخ نگاه کنید، با اغماض‌های جزئی، سراسر آن یک طیف یک‌نواخت و تکراری و سینوسی است (همان: ۳۷). سراسر تاریخمان مملو است از قهرمان‌بازی و قهرمان‌پروری (همان: ۵۳). امکان ندارد در این کشور یک نفر پیدا شود که جرئتش، جسارتش، تهورش، نبوغ، و درایتش وقتی از متوسط جامعه بالاتر باشد، مورد حسادت و سوءظن قرار نگیرد (همان: ۹۹). این ظاهرسازی، دروغ‌گویی، کتمان حقیقت گمان نکنید که در بین یک قشر از جامعه‌مان جاری شده ... قضیه واقعاً بن‌دارتر از این حرف‌هاست ... این قضیه جز اندک استثناهایی ریشه در تاروپود تک‌تکمان دارد (همان: ۱۳۴).

بیش‌ترین اغراق در این کتاب را می‌توان در پایان فصل «ایرانیان و توهم دائمی توطئه» مشاهده کرد:

تاریخ را کتاب‌به‌کتاب، ورق‌به‌ورق، سطر‌به‌سطر، بجورید و بخوانید و ببینید آن‌قدر که ایرانی از خودش یا هم‌وطنش ضربه خورده و کشیده است، آیا از حمله دشمن خارجی این‌همه آسیب دیده؟ ضمن این که مسبب اکثر حمله‌های خارجی هم خودش بوده، یعنی دشمن را خودش تشویق به حمله کرده. تاریخ را دقیق‌تر بخوانید خودتان متوجه منظورم خواهید شد (همان: ۱۰۰).

۱۰.۳ تخفیف‌دادن و جابه‌جا کردن

«تخفیف‌دادن و جابه‌جا کردن» نیز از دیگر استراتژی‌های ایدئولوژیک است: کم‌اهمیت‌شمردن و تحقیر و ارزیابی منفی عقاید و کنش‌های ما و استفاده از واژه‌ها و مفاهیم دارای بار معنایی منفی به جای واژه‌ها و مفاهیم واجد ارزش‌گذاری مثبت. نراقی در این کتاب، برای تحقیر ویژگی‌های اخلاقی ایرانیان از این استراتژی استفاده کرده است:

استاندارد زندگی‌مان را برای مردم بیگانه شاید تا ده برابر زندگی معمولی خودمان نشان می‌دهیم. اسم این را چه می‌گذارید؟ مهمان‌نوازی! نه عزیزم چرا خودت را گول می‌زنی (نراقی ۱۳۹۳: ۴۶). ممکن است به من ایراد بگیرید که این از سر مهربانی خلق‌الله است، نه احساس ارضا کردن خودشان (همان: ۶۰). لابد می‌گویید این از حس فداکاری‌شان سرچشمه می‌گیرد (همان: ۶۱). در این بازی ایرانی عجب صبری هم دارد ... در تهاجم دشمن، اول کمی مقاومت می‌کند، اگر حریف نشد، تسلیم می‌شود، بعد هم‌رنگ (همان: ۸۰). خواهید گفت تعارفات از خصلت میهمان‌نوازی ایرانی است، ولی خودمانیم این دیگر میهمان‌نوازی نیست، میهمان به بازی است (همان: ۸۳). سرعت ایرانی‌ها در زود به‌رنگ حریف درآمدن واقعاً اعجاب‌انگیز است (همان: ۸۲). صراحت لهجه‌مان کم است. ممکن است این نقص را به‌معنی حجب‌وحیا تعبیر کنیم. حالا اگر قسمت کوچکی از آن را هم بتوانیم به حساب حجب‌وحیایمان بگذاریم، قسمت دیگرش برمی‌گردد به نیت احتمالاً نامشروعمان (همان: ۱۴۳).

۱۱.۳ پیش‌فرض‌ها

پیش‌فرض‌ها مفروضات ذهنی‌ای هستند که مسلم فرض می‌شوند و بر قضاوت و داوری فرد و تعریف و مفهوم‌سازی او از واقعیت تأثیر می‌گذارند. یکی از مهم‌ترین پیش‌فرض‌های نراقی در این کتاب «غلبه فرد بر جمع و نادیده گرفتن ساختار اجتماعی» است. او بار اصلی را بر دوش افراد می‌گذارد و در بسیاری از موارد، ساختار اجتماعی را تبرئه می‌کند. بنابراین، باوجود ادعای نقد رادیکالی‌ای که دارد، موضع نراقی محافظه‌کارانه است.

من در کاستی‌ها و نقصان‌ها مرزی بین دولت و مردم قائل نیستم و باور دارم محال است سخت‌گیرترین دولت‌ها هم بتوانند یا جرئت کنند خارج از بستر فکری مردم اقدام به انجام کاری بکنند (نراقی ۱۳۹۳: ۶۸). کم‌وبیش ریا و تزویر در اکثر نقاط جهان به‌ویژه در میان سیاست‌مداران پدیده شگفت و تازه‌ای نیست، ولی مردم معمولی زیاد به آن آلودگی ندارند ...، ولی عیب کار ما این‌جاست که در این کشور، همگی به کار سیاست مشغول هستند و وقتی مردم این‌کاره بودند از مسئول اداره‌ای که بالأخره برخاسته از همین جماعت است، چه انتقادی دارید؟ (همان: ۸۴). کار من و تو و این و آن تنها نیست، کار یک ملت است که همه دست‌به‌دست هم داده‌اند تا چنین وضعی را به‌وجود آورده‌اند. حالا هم منتظرند دولت همه‌چیز را برایشان حل کند (همان: ۹۱). همین جماعت عادت کرده به تملق کارش بالاتر می‌رود، رئیس می‌شود، معاون وزیر می‌شود، مدیر کل می‌شود، وزیر می‌شود، آن‌وقت چه توقعی دارید؟ که یک‌باره معجزه کند؟ و از نظر فکری زیر و رو شود؟ (همان: ۱۱۱).

البته، برخلاف همه موارد بالا، نراقی در یک جای کتاب در تناقض با دیگر ادعاهایش، پیش فرضی ساختارگرایانه اتخاذ می کند. نراقی می نویسد: «ساده انگاری است که فکر کنیم هرکس سهم خودش را اصلاح و تعمیر کند. این امکان ندارد» (همان: ۷۱). از دیگر پیش فرض های موجود در کتاب یکی این است که ایران را به عنوان یک کل بدون در نظر گرفتن تفاوت ها در نظر می گیرد. براساس استراتژی های یک پارچه سازی و کلی نگری، همه ایرانیان را تحت یک مقوله کلی بازنمایی می کند. علاوه بر این، تاریخ را نیز نادیده گرفته و نوعی استمرار تاریخی را پیش فرض می گیرد؛ گویی همه ایرانیان در طول تاریخ یک سان بوده اند و تغییر و تحول چندانی در خصایص اخلاقی آنها رخ نداده است؛ همگی این ها مستلزم یک پیش فرض بنیانی تر به نام «ذات گرایی» است.

۴. نتیجه گیری

نراقی در کتاب *جامعه شناسی خودمانی*، مبتنی بر مربع ایدئولوژیک، رفتارهای ناپسند ایرانیان را برجسته می کند و رفتارهای پسندیده آنها را نادیده می گیرد. دیدگاهی که او اتخاذ کرده در قالب «گفتمان خودانتقادی» جای می گیرد. این گفتمان با گفتمان خودشرق شناسی تشابهات بسیاری دارد؛ هردو «خود» را از منظر گفتمان غربی مورد انتقاد قرار می دهند. نراقی «خود» را در تقابل با «دیگری» قرار داده است و با نگرشی مثبت به «دیگری»، بسیاری از ویژگی های «خودی» را مورد انتقاد قرار می دهد. حتی ویژگی های اخلاقی مثبت ایرانیان را نیز، با استفاده از استراتژی تخفیف دادن و جابه جاکردن، با عباراتی منفی تحقیر می کند. گفتمان خودانتقادی نراقی ملازم مفاهیمی هم چون خودتحقیری، خودستیزی، استبدادمداری، و عقب ماندگی است. یکی از پی آمدهای مهم این گفتمان این است که می تواند «حس خودباوری» را از ما سلب و ما را در تحلیل ها دچار اشتباه کند.

نراقی در این کتاب به نویسندگان پیش از خود انتقاد می کند که خصایص منفی ایرانیان را نادیده گرفته اند. کتاب او دقیقاً در مقابل کتاب های آنها قرار می گیرد. اگر دیگران تمامی بار گناهان را به گردن «دیگری» انداخته اند، نراقی در قطب مخالف آنها مقصر اصلی را «خود ما» می داند. از این رو، آنها دو روی یک سکه هستند. درواقع، اگر پی آمد تصویرسازی آنها از اخلاق ایرانی نوعی نارسیم باشد، نتیجه بازنمایی نراقی از رفتارهای اخلاقی ایرانیان مصداق مازوخسیم است.

اما مهم‌ترین مؤلفه تحلیل نراقی را می‌توان در تقلیل‌گرایی روان‌شناختی و نفی ساختارهای اجتماعی از سوی او دید. نراقی بسترهای کلان را نادیده می‌گیرد. چنین تحلیلی نمی‌تواند تبیین کند که ما ایرانیان چرا به این وضعیت دچار شده‌ایم؛ گویی عوامل و شرایط بیرونی در خصایص اخلاقی انسان ایرانی نقش چندانی نداشته است. براساس چنین تحلیلی، مقصر اصلی فرد فرد ایرانیان در نظر گرفته می‌شود.

همان‌طور که در مقدمه گفته شد، به نظر می‌رسد آثار خلیقات‌نویسی به دلیل سرشت گفتمانی‌شان می‌توانند بر تصویرسازی‌ها و رفتارهای اخلاقی ایرانیان اثر داشته باشند و تصویر ذهنی ایرانیان از خودشان را بسازند. بر همین اساس تصویری که نراقی برای ایرانیان می‌سازد عمدتاً منفی است و می‌تواند ایرانیان را به یک‌دیگر بدبین کند. در نتیجه، چنین آثاری بیش از آن‌که رفتارهای افراد جامعه را توصیف کنند، به آن رفتارها جهت می‌دهند. حال اگر این فهم منفی باشد، ایرانیان جامعه خود را به عنوان یک جامعه غیر اخلاقی فهم می‌کنند. هم‌سو با نظریه ون‌دایک، نراقی با ایدئولوژی خودانتقادی، این امکان را برای ایرانیان میسر می‌کند تا اعمال خود را نسبت به غیرایرانی‌ها و به‌ویژه غربی‌ها تفسیر کنند. بر این اساس ایرانیان خود را با ردایل اخلاقی‌شان می‌شناسند؛ چراکه ایدئولوژی‌های نهفته در ژانر خلیقات‌نویسی، به مثابه نوعی «دستور زبان»، به مردم می‌گویند که آن‌ها ذاتاً غیر اخلاقی بوده‌اند و غربی‌ها ذاتاً مردمانی اخلاق‌مدار هستند. در واقع، این آثار باورهای ایرانیان در حوزه اخلاق را سازمان می‌دهند و در نهایت نیز ممکن است به رواج گفتمان مازوخستی در جامعه ایران منجر شوند.

بنابراین، باید ژانر خلیقات ایرانیان را نقد کرد؛ چراکه این آثار رفتارهای اخلاقی ایرانیان را تحقیر و در چهارچوب گفتمان شرق‌شناسی «دیگری‌سازی» می‌کنند. در ژانر خلیقات‌نویسی تصویری غیرواقعی از ایران و ایرانی ساخته می‌شود که ممکن است کم‌ترین نسبت با واقعیت جامعه ایران نداشته باشد. همین عامل نیز می‌تواند موجب افزایش رفتارهای اخلاقی منفی در جامعه شود.

کتاب‌نامه

- امیر، آرمین (۱۳۹۶)، *ره افسانه زدند؛ تبارشناسی آثار خلیقات‌نویسان ایرانی در پنجاه سال اخیر*، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر، و ارتباطات.
- امیر، آرمین (۱۳۹۶)، «خویش‌کاوی ایرانیان در دوران مدرن»، در: *مجموعه مقالات همایش خویش‌کاوی ایرانیان در دوران مدرن*، به‌کوشش آرمین میر، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر، و ارتباطات.
- استوری، جان (۱۳۸۹)، *مطالعات فرهنگی درباره فرهنگ عامه*، ترجمه حسین پاینده، تهران: آگه.

ژانر خلیقات نویسی در بوته نقد و نظر ... (احسان خان محمدی و رامین مرادی) ۱۰۵

توفیق، ابراهیم و دیگران (۱۳۹۷)، *برآمدن ژانر خلیقات در ایران*، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر، و ارتباطات.
مردیها، مرتضی (۱۳۹۸)، «ژانر خلیقات؛ نگاهی تحلیلی»، فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، دوره ۸، ش ۲، ۲۵۷-۲۷۸.

نامدار، مظفر و جواد نظری مقدم (۱۳۹۷)، «اعتبارسنجی نظریه استبداد شرقی در فهم تحولات اجتماعی ایران»، *پژوهش نامه انتقادی متون و برنامه های علوم انسانی*، دوره ۱۸، ش ۱۲، ۲۰۷-۲۳۰.

نراقی، حسن (۱۳۹۳)، *جامعه شناسی خودمانی: چرا درمانده ایم؟*، تهران: اختران.

ون دایک، تئون (۱۳۹۴)، *ایدئولوژی و گفتمان*، ترجمه محسن نوبخت، تهران: سیاه رود.

هال، استوارت (۱۳۹۳)، *معنا، فرهنگ و زندگی اجتماعی*، ترجمه احمد گل محمدی، تهران: نی.

یورگسن، ماریان و لوئیز فیلیپس (۱۳۸۹)، *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*، ترجمه هادی جلیلی، تهران: نی.

Van Dijk, T. A. (1993), "Principles of Critical Discourse Analysis, The Study of Discourse Analysis", *Special Issue of Discourse & Society*, vol. 4, no. 2, 249-283.

Van Dijk, T. A. (1995), *Discourse Analysis as Ideology Analysis*, in: *Language and Peace*, C. Schafner and A. Wenden (eds.), Alder Shot: Dartmouth Publishing.

Van Dijk, T. A. (1995), *From Text Grammar to Critical Discourse Analysis*, University of Amsterdam Program of Discourse Studies.

Van Dijk, T. A. (1997), "Discourse as Interaction Society", in: *Discourse Studies: A multidisciplinary Introduction*, London: Sage Publication.

Van Dijk, T. A. (1997), "The Study of Discourse", in: *Discourse Studies: Multidisciplinary Introduction*, London: Sage Publication.

